

ΛΑΝΙΗΛ Ι. ΙΑΚΩΒ

Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΡΑΓΩΔΙΑ
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΤΡΑΓΙΚΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1982

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος		9-11
Κεφάλαιο Α΄	Οι άριστοτελικές απόψεις	13-21
Κεφάλαιο Β΄	Ή συνολική διάρκεια τών γεγονότων	23-77
Κεφάλαιο Γ΄	Προσδιορισμός καί λειτουργία τών τμημάτων του ήμερήσιου κύκλου	79-97
Κεφάλαιο Δ΄	Παρελθόν καί παρόν: Ή έκκίνηση τής δράσης	99-130
Κεφάλαιο Ε΄	Οι μετακινήσεις τών προσώπων	131-154
Κεφάλαιο ΣΤ΄	Ή ρόλος του χοροϋ στή χρονική όργάνωση τής δράσης	155-201
Κεφάλαιο Ζ΄	Ή ήμέρα του δράματος καί ή σημασία της	203-208
Παράρτημα	Ή ενδείξεις για ήμερολογιακό καθορισμό τής δράσης	209-211
Σημειώσεις Προλόγου		213
Σημειώσεις Α΄	Κεφαλαίου	214-220
Σημειώσεις Β΄	Κεφαλαίου	221-247
Σημειώσεις Γ΄	Κεφαλαίου	248-254
Σημειώσεις Δ΄	Κεφαλαίου	255-261
Σημειώσεις Ε΄	Κεφαλαίου	262-270
Σημειώσεις ΣΤ΄	Κεφαλαίου	271-289
Σημειώσεις Ζ΄	Κεφαλαίου	290-294
Σημειώσεις Παραρτήματος		295
Βιβλιογραφικός Πίνακας		297-337

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όσο περίεργο και άν φαίνεται, ή ένασχόληση τής φιλολογικής έρευνας μέ τό πρόβλημα του χρόνου στην άρχαία έλληνική τραγωδία παρέμεινε ως σήμερα, μέ ελάχιστες έξαιρέσεις, ύποτονική¹. Τό φαινόμενο πρέπει νά άποδοθεϊ, κατά τή γνώμη μου, στην καταδυναστευτική επίδραση πού άσκησε για πολλούς αϊώνες τό πέμπτο κεφάλαιο τής Ποιητικής του Άριστοτέλη, τό όποϊο περιόρισε τόν προβληματισμό τών έρευνητών στό μοναδικό έρώτημα άν ή δράση μιās τραγωδίας διαρκεϊ μία ή περισσότερες ήμέρες. Κάτω από τό βάρος και τήν κάλυψη τής άριστοτελικής αύθεντίας ύποστηρίχτηκε συχνά ότι στην Ποιητική διατυπώνεται ένας άπαράβατος νόμος σχετικά μέ τή διάρκεια μιās τραγωδίας, πού για χάρη του ό ποιητής εϊναι πρόθυμος νά θυσιάσει τήν άληθοφάνεια και τήν πειστικότητα του έργου του². Δέν ελειψαν, φυσικά, και οι άντιδράσεις πού όδήγησαν στό αντίθετο άκρο, στην άποψη ότι δέν ύφίσταται καμιά δέσμευση για τόν τραγικό ποιητή³. Εϊναι χαρακτηριστικό για τίς μακροχρόνιες έπιπτώσεις πού εϊχε ό διαβόητος νόμος τής ένότητας του χρόνου⁴ τό γεγονός ότι μόλις τά τελευταϊα εϊκοσι χρόνια άρχισε τό πρόβλημα του χρόνου νά άντιμετωπίζεται μέ άνανεωμένο ένδιαφέρον και καινούρια προοπτική. Η στροφή σημειώνεται μέ τή διδακτορική διατριβή του Joerden (1960)⁵, ό όποϊος για πρώτη φορά, από όσο ξέρω, έξετάζει συστηματικά τή λειτουργία και τή σημασία του έξωσκηνικου χρόνου στην τραγωδία. Μέ τόν όρο "έξωσκηνικός χρόνος" ό γερμανός μελετητής έννοεϊ τόσο τόν χρόνο πριν από τήν έναρξη και μετά τό τέλος του δράματος όσο και τόν χρόνο τών γεγονότων πού δέν παριστάνονται, αλλά άποτελοϋν αναπόσπαστο μέρος του έργου. Ο Joerden μελετā τόν έξωσκηνικό χρόνο σε άμεσο συσχετισμό μέ τόν έξωσκηνικό χωρο και διαπιστώνει όρισμένες αλλαγές από τόν Αϊσχύλο ως τόν Εύριπίδη. Συγκεκριμένα: (α) Ο Εύριπίδης, σε άντίθεση μέ τούς δύο άλλους μεγάλους όμοτέχνους του, δέ διστάζει νά συνδέσει έναν έξωσκηνικό χωρο μέ περισσότερες από μία χρονικές βαθμίδες (στόν Όρέστη π.χ. τό παλάτι εϊναι ό χωρος τόσο τής συζυγοκτονίας, πού εϊγινε στό άπώτερο παρελθόν, όσο και τής μητροκτονίας, πού άνήκει στό πρόσφατο παρελθόν). (β) Τό παρελθόν στόν Εύριπίδη παρουσιάζεται σαν χρονικό διάστημα (Zeitraum) και όχι σαν χρονική στιγμή (Zeitpunkt), όπως στους δύο άλλους ποιητές (έτσι ό κατατρεγμός τών παιδιών του Ηρακλή από τόν Εύρυσθέα στους Ηρακλειδες εϊναι μόνιμος, ώσπου νά τούς δοθεϊ άσυλο στην Άθήνα, ένω ή σφα-

γή τῶν κοπαδιῶν ἀπό τόν Αἴαντα στήν ὁμώνυμη τραγωδία τοῦ Σοφοκλῆ εἶναι ἀποτέλεσμα στιγμιαίας παραφορᾶς). (γ) Τό παρελθόν στόν νεότερο τραγικό γίνεται ἀντικείμενο διαφορετικῆς ἐρμηνείας ἀπό τίς ἀντιμαχόμενες παρατάξεις (πρβ. π.χ. τόν ἀγῶνα λόγων στή Μήδεια).

Σέ ἀντίθεση μέ τόν Joerden πού χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο "ἐξωσκηνικός χρόνος" δισημαντα, ὁ Lachawitz (1963) στή δική του διδακτορική διατριβή δηλώνει μέ τόν ὄρο αὐτό μόνο τόν χρόνο τῶν γεγονότων πού συμβαίνουν στόν ἐξωσκηνικό χῶρο κατά τή διάρκεια τοῦ ἔργου. Τά γεγονότα αὐτά ἀπαιτοῦν κατά κανόνα, ἂν χρονομετρηθοῦν μέ κριτήριό τήν πραγματική τους διάρκεια, πολύ περισσότερο χρόνο ἀπό ὅσο διαρκεῖ ἡ ἐκτέλεση ἑνός στασίμου στή σκηνή, τό ὁποῖο ὑποτίθεται ὅτι τά "καλύπτει". Ὁ συγγραφέας διερευνᾷ τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ὁ Αἰσχύλος κατορθώνει νά γεφυρώνει τή διαφορά ἀνάμεσα στά δύο χρονικά μεγέθη καί καταλήγει στό συμπέρασμα ὅτι τά στάσιμα, ὅταν διατυπώνουν γενικές φιλοσοφικές σκέψεις ἢ κάνουν ἀναφορές σέ γεγονότα τοῦ ἀπώτερου παρελθόντος, ἀποσποῦν τήν προσοχή τοῦ θεατῆ ἀπό τή ροή τῆς δράσης καί χάρη σ' αὐτή τήν "ἐπιβραδυντική" τους λειτουργία συντελεῖται ἡ "ψυχολογική" γεφύρωση τοῦ χρονικοῦ χάσματος.

Ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τίς δύο προηγούμενες εἶναι ἡ μελέτη τῆς J. de Romilly (1971), ἡ ὁποία ἐξετάζει τόν χρόνο ὑπό τό πρίσμα τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν. Γιά τόν Αἰσχύλο τό παρελθόν ἔχει καίρια σημασία, γιατί σ' αὐτό μπορεῖ νά ἀναζητηθοῦν τά αἷτια τοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ ἥρωα. Στόν Σοφοκλῆ τό ἐνδιαφέρον ἐπικεντρώνεται στό ἄτομο καί ὄχι στό γένος, ὅπως στόν Αἰσχύλο, καί ἡ προσοχή ἐστιάζεται στήν εὐμετάβλητη μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου πού μόνιμα ἀπειλεῖται ἀπό τή δυστυχία. Στόν Εὐριπίδη, τέλος, ὁ χρόνος ἀποκτᾷ ψυχολογική διάσταση.

Ἀπό τή συνοπτική καί οὐδέτερη βιβλιογραφική περιγραφή πού προηγήθηκε προκύπτουν ὀρισμένα θέματα πού πρέπει νά συζητηθοῦν ἐκνέου στή μελέτη αὐτή, ὄχι μόνο γιατί εἶναι ἀπαραίτητο νά ἀναθεωρηθοῦν ὀρισμένες θέσεις πού διατυπώθηκαν παλαιότερα, ἀλλά καί γιατί εἶναι σκόπιμο νά ἀντιμετωπιστεῖ τό θέμα τοῦ χρόνου κάπως σφαιρικότερα καί πιό συνθετικά ἀπό ὅ,τι ἔχει γίνει ὡς τώρα. Συγκεκριμένα: (1) Θά πρέπει νά δοθεῖ μιᾶ ἐρμηνεία τοῦ πέμπτου κεφαλαίου τῆς Ποιητικῆς μέ κύριο στόχο νά διευκρινιστοῦν οἱ ὄροι "μῆκος" καί "χρόνος". (2) Παράλληλα θά πρέπει νά ἐντοπιστοῦν οἱ λαβές πού προσφέρουν οἱ σωζόμενες τραγωδίες γιά τόν καθορισμό τοῦ χρονικοῦ πλαισίου τῆς δράσης τοῦ ἔργου. (3) Ἀκόμη πιό εἰδικά, θά πρέπει νά ἀπαντηθεῖ τό ἐρώτημα ἂν ὑπάρχουν ρητές ἀναφορές σέ συγκεκριμένα σημεῖα τοῦ ἡμερήσιου

κύκλου καί νά ἀναζητηθεῖ ἡ λειτουργία τους. (4) Ἀπό τεχνική ἄποψη παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον νά διερευνηθεῖ ἡ παρουσίαση τοῦ ἄμεσου παρελθόντος πού ἐκβάλλει στήν κρίσιμη τραγική ἡμέρα. (5) Ἐπιπλέον θά πρέπει νά διερευνηθεῖ ἡ συμβολή τῶν προσώπων καί τοῦ χοροῦ στή χρονική ὀργάνωση μιᾶς τραγωδίας. Ἀπό τή διερεύνηση αὐτή ἐνδέχεται νά προκύψουν στοιχεῖα πού συμπληρώνουν τήν ἐμπειρική δι-
απίστωση τοῦ Ἀριστοτέλη καί ἀποκαλύπτουν τόν ἰδιαίτερο χειρισμό τοῦ χρόνου ἀπό τούς τρεῖς τραγικούς. (6) Τέλος, θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στήν κοσμοθεωρία τῶν τραγικῶν κάποια ἐρμηνεῖα τοῦ φαινομένου τῆς ἐνότητας τοῦ χρόνου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

1) 'Από τήν πλούσια βιβλιογραφία πού ἀφορᾷ τή νεότερη λογοτεχνία περιορίζομαι νά ἀναφέρω ἐνδεικτικά τό γενικό ἔργο τοῦ Meyerhoff(1960) γιά τό δράμα γενικά βλ. Junghans(1931), Pütz(1970), καί Pfister(1977), ἰδιαίτερα 327 κέ.' εἰδικότερα γιά τόν χρόνο στόν Σαίξπηρ βλ. Buland(1912), Driver(1960) καί Turner(1971)* γιά τόν χρόνο στά ἀφηγηματικά κείμενα βασικό εἶναι τό βιβλίο τοῦ Lämmert(1955) καί ἡ συναγωγή μελετῶν ἀπό τόν Ritter(1978).

2) Τυπικός ἐκπρόσωπος αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι ὁ Felsch(1907), ὁ ὁποῖος θεωρεῖ δεδομένη τήν ὕπαρξη μιᾶς *lex aristotelica*.

3) Τυπικός ἐκπρόσωπος αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι ὁ Kent(1906), ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι ὅλα τά δράματα τοῦ Αἰσχύλου ἐκτός ἀπό τούς 'Επτά, οἱ Τραχίνιες τοῦ Σοφοκλῆ καί πέντε δράματα τοῦ Εὐριπίδη ('Ηρακλεῖδες, 'Ηρακλῆς, 'Ανδρομάχη, 'Ικέτιδες καί ΙΑ) προϋποθέτουν τή μεσολάβηση τουλάχιστο μιᾶς νύχτας. 'Εδῶ θά πρέπει νά ἀναφερθεῖ παρενθετικά καί ἡ ἐργασία τοῦ Browder(1902), ὁ ὁποῖος δέν ἐξετάζει τή διάρκεια τῆς δράσης ἑνός ἔργου, ἀλλά τή χρονική ἀπόσταση πού χωρίζει τίς τρεῖς τραγωδίες τῆς 'Ορέστειας καί ἀντιτίθεται στήν ἄποψη τοῦ Seymour(1894) ὅτι ὁ χρόνος πού μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στά τρία δράματα εἶναι μόνο μερικές ἡμέρες. Γιά τό θέμα αὐτό βλ. τώρα Martina(1975)95 κέ. καί Mejer(1979)118.

4) Τό θέμα τῆς ἐπιβίωσης τοῦ περίφημου νόμου γιά τήν ἐνότητα τοῦ χρόνου στήν τραγωδία ἀπαιτεῖ ξεχωριστή πραγματεύση πού δέν μπορεῖ νά γίνῃ στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἔρευνας. 'Ετσι περιορίζομαι, πρὸς τό παρόν, στή μνεία ὀρισμένων πρόσφατων ἐργασιῶν πού θά βοηθοῦσαν στόν σχηματισμό μιᾶς γενικῆς εἰκόνας τοῦ προβλήματος: Kommerell(1970⁴)143-163 καί κυρίως 286-308* Jones-Nicol(1976)καί Wellek(1955 κέ.) στό λῆμμα "unities" τοῦ πίνακα, ὅπου οἱ σχετικές παραπομπές.

5) Πρβ. καί Joerden(1971)369 κέ.